

8. Андросова-Байда Д. О. Українська історична наука 1920-х рр.: образ жінки-історика: дис. ... канд. іст. наук : Спец. 07.00.06 / Д. А. Андросова-Байда. – К., 2010. – 172 с.
9. Там само. – С. 92
10. Там само.
11. Андросова-Байда Д. О. Кар'єрні стереотипи жінки-науковця (на прикладі української історичної науки) / Д.А. Андросова-Байда // Гендерна освіта в Україні: теоретичні та праксеологічні аспекти реалізації. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції / м. Дніпропетровськ, 24 листопада 2011 р. – Дніпропетровськ, 2012. – С. 88–93.
12. ІР НБУВ, ф. X, спр. 1819, арк. 1.
13. Берло Г. Мої знайомства з деякими українськими діячами / Г. Берло // Україна. – 1929. – Кн. 34. – С. 118–123.
14. Андросова-Байда Д. О. Українська історична наука 1920-х рр.: образ жінки-історика. – С. 127.
15. Там само.

Надійшла до редакції 12.11.2014 р.

ББК Т3(4УКР)624.5,01

МЕМУАРИ УЧАСНИКІВ РАДЯНСЬКОГО ПАРТИЗАНСЬКО-ПІДПІЛЬНОГО РУХУ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Л. А. Ковальська

АНОТАЦІЯ

Представлено мемуари учасників радянського партизанського та підпільного руху як окреме історичне джерело особового походження. Обґрунтовано специфіку мемуарної літератури як джерела особового походження та носія історичної самосвідомості окремої особи, їх історичного та біографічного підґрунтя. Окреслено методику аналізу мемуарів як історичного джерела особового походження та з'ясування їх історичної інформативності.

Ключові слова: історичне джерело, мемуари, джерела особового походження, партизансько-підпільний рух, Велика Вітчизняна війна.

Характерною особливістю сучасної історичної науки є звернення до питань соціальної історії та духовної сфери життя суспільства на різних етапах розвитку. Цей факт зумовлює підвищення уваги дослідників до джерел особового походження, зокрема мемуарної літератури, носія історичної самосвідомості особи, окремого історичного та біографічного джерела. Мемуарна література в історичній науці є не лише джерелом фактичної інформації, а й важливим чинником культурно-історичного процесу, пам'ятки суспільно-політичної думки епохи її створення. Процес вивчення вітчизняної мемуаристики зумовили події державного життя, деідеологізація історичної науки, зростання суспільного інтересу до комплексу джерел особового походження та практичні потреби історичної науки. Забезпечення теоретичних засад досліджень, що базуються на основі мемуарів, вироблення методики роботи з цією специфічною групою літератури пов'язане з вивченням мемуарів як історичного та біографічного

джерела. Поняття «мемуарна література», «мемуари», «спогади» використовуються як синоніми, що означають сукупність мемуарів – виданих та рукописних. Класифікація мемуарів, критика мемуарів (внутрішня та зовнішня); виділення основного критерію еволюції мемуаристики – комплекс загальнотеоретичних питань застосування мемуарів як історичного джерела.

Вивчення документального мемуарного масиву джерел ставало предметом дослідження в загальних працях з джерелознавства та окремими джерелознавчими дослідженнями С. Нікітіна, М. Чорноморського, І. Войцехівської та інших [1–3]. Мемуарні джерела з історії партизансько-підпільного руху років війни в історичній науці України потребують окремого спеціального вивчення. Метою статті зумовлює проблема систематизації та з'ясування історичної інформативності мемуарної літератури як особового історичного джерела з вивчення джерелознавчого аспекту радянського партизансько-підпільного руху в роки війни.

В процесі роботи з історичними джерелами особового походження, до яких відносяться мемуарна література та спогади, необхідно визначити методіку їх аналізу та критики для з'ясування історичної інформативності. Методика аналізу джерел особового походження мемуарів радянського періоду акцентує увагу на соціальному становищі та професії мемуариста (виділяють мемуари державних і громадських діячів, військових та інші), його класовій позиції, перемін світогляду, вивчення ступеню поінформованості автора та джерела спогадів (пам'ять, документи, розповіді). Повна критика мемуарів як історичного джерела передбачає: залучення додаткових джерел як від автора спогадів (листів, публіцистичних і літературних творів, судових свідчень тощо), так і матеріалів інших осіб; перевірку фактичних відомостей, що повідомляються в мемуарах, що мало виключити помилки пам'яті, виправити свідомі перекручення. Дослідник мемуарних джерел С. Нікітін ще раніше звернув увагу на необхідності не лише внутрішньої критики мемуарів, а й зовнішньої (цензура, умови видавця тощо) [4]. Цей факт дослідження мемуарних джерел необхідно враховувати особливо по відношенню до умов розвитку історичної науки радянського періоду.

Процес виділення мемуарної літератури в окрему групу історичних джерел обумовлювали особливості розвитку суспільства і ознаки підготовки самих мемуарів. Розвиток науки та пропагандистські заходи радянської влади сприяли поширенню мемуарної літератури і зумовлювали їхню специфіку. Ґрунтовні методологічні джерелознавчі дослідження радянського періоду середини 50-х рр. ХХ ст. пов'язані з працями М. Чорноморського [5]. У своїх працях дослідник виступив проти намагання зарахувати мемуари до складу документованих розповідей (що передбачало вторгнення в авторський текст), запропонував систему класифікації мемуарів, визначив методи їх критичного аналізу. Але автор брав до уваги лише мемуари представників радянської влади, інші мемуари не розглядалися в якості історичного джерела, що суттєво обмежувало джерела з вивчення питань історії радянського періоду. Водночас, дослідник намагався розділити суб'єктивне в мемуарах і притаманну їм тенденційність – суб'єктивний чинник у мемуарах варто враховувати оскільки він часто приводить до неправильного відображення дійсності і навіть спотворення фактів.

У радянській історичній науці мемуарну літературу розглядали як необхідне, але допоміжне джерело, оскільки спогадам, більш ніж іншим документам, властиві суб'єктивізм у поясненні подій, явищ та в характеристиці осіб, зміщення подій у часі й просторі, оскільки багато з них писалися лише по пам'яті, перебільшення значущості тих чи інших явищ, ролі та заслуг певних осіб. Вивченню окремого комплексу мемуарних джерел присвячені дослідження О. В. Санцевича [6]. Крім традиційних видів (спогади, щоденники, автобіографії, анкети), автор виділяє опубліковані виступи

передовиків виробництва, науковців, митців про досвід їхньої роботи, притаманні лише радянській добі.

Джерелознавча критика мемуарів як історичного джерела передбачає основні прийоми для з'ясування особливостей різних видів мемуарної літератури; дослідження жанру та форми викладення спогадів; аналіз їх змісту; вивчення особи мемуариста; співставлення з іншими джерелами. Застосування такої методики давало змогу збагнути особливості походження мемуарів, їх можливої історичної цінності та вірогідності відображення історичних подій минулого.

Визначення терміну мемуаристика (від латинського *memoria* – пам'ять, або французького *memoire* – спогад, згадка) І. Н. Войцехівська пропонує як процес вивчення оповідних творів особового походження, створених на основі зафіксованих письмово або у пам'яті автора вражень про події, учасником або свідком (очевидцем) яких він був [7]. До жанру мемуарів віднесено авторські щоденники (записники, нотатки), власне спогади або мемуари, автобіографічні записи, літературно опрацьовані спогади, некрологи. З'ясовуючи авторську індивідуальність як центральну характерну особливість мемуарних джерел, важливим прийомом є необхідність аналітичної критики такого джерела, яка включає п'ять етапів: з'ясування авторства джерела; спонукальних мотивів створення мемуарного джерела; часу і місця створення спогадів; визначення форми написання спогадів (щоденники, спогади (або мемуарна оповідь), автобіографічні записи, літературний запис); визначення повноти та достовірності джерела.

Період 20–40-х рр. ХХ ст. характеризує відсутність узагальнюючих науково-теоретичних напрацювань у галузі мемуаристики. Особлива виховна роль мемуарів у справі пропаганди радянського способу життя і пролетарських традицій, спричинила тенденцію зі збільшення кількості видань мемуарів, переважно спогадів про видатних діячів партії, спогадів вождів пролетаріату, робітників і селян про успіхи соціалістичного будівництва. Джерелознавче вивчення мемуарів цього періоду значно відставало від практики їх публікації, а відсутність наукових методик давало змогу використовувати їх інформацію лише вибірково.

У 1920–1930-ті рр. в СРСР продовжується розробка теорії диверсійно-партизанської війни. У своїх мемуарах й доктрині М. Фрунзе застосовував термін мала війна як синонім партизанської війни. Досвід партизанської війни, накопичений в 1910–1920-і рр. був розвинений радянськими військовими теоретиками і покладений в основу військової доктрини. Військові теоретики й політичне керівництво СРСР були впевнені, що в майбутній війні з її маневреними операціями велика роль належатиме партизанським діям, для чого треба організувати і підготувати їх проведення в самому широкому масштабі. В липні 1921 р. була опублікована стаття М. Фрунзе «Единая военная доктрина и Красная Армия». У ній автор підкреслював важливе значення організації оборони країни шляхом підготовки до ведення партизанської війни [8].

Для можливості такої війни та її успіху, за мемуарними свідченнями військових теоретиків, на яких будував військову доктрину М. Фрунзе, в першу чергу необхідні соціально-політичні, економічні, військові, технічні та природньо-географічні фактори. Ці фактори діляться на об'єктивні та суб'єктивні, що залежать від складу партизанського з'єднання, ступеню його підготовки та оснащеності, якості органів керівництва партизанськими силами. Політичну обстановку визначали як ключовий фактор у виникненні й розгортанні партизанської війни, у відношенні населення до партизан та супротивника, у можливості народу брати участь у боротьбі з ворогом та наданні допомоги партизанам. Дезорганізація тилу супротивника, як свідчать мемуари теоретиків, стала головним завданням радянських партизанів в роки Великої Вітчизняної війни.

Узагальнені думки військово-політичного керівництва країни про методи ведення малої війни відображені у теоретичних спогадах «Мала війна: партизанство і

диверсії» М. Дробова 1931 р. При створенні своєї книги він використав мемуарні роботи теоретиків партизанської тактики І. Вуїча «Мала війна», В. Балки «Тактика», Ф. Гершельмана «Партизанська війна», В. Клембовського «Партизанські дії», роботи Д. Давидова.

Військовий теоретик, заступник головного керівника військових академій РСЧА по стратегії О. Свечін, у роботі «Стратегія», що вийшла друком у 1927 р, визнавав, що партизанство має, безумовно, широку перспективу і може надати чималий вплив на шальки терезів майбутньої війни. Зараховуючи партизан до збройних сил держави, автор відділяв їх від регулярної армії, ставлячи на провідне місце ставлення збройних сил до виконавчої влади держави. О. Свечін зазначав, що зі зменшенням чисельності регулярних військ, зростанням їхнього професіоналізму зростала роль партизан. Велика помилка, переоцінюючи можливості та значення партизан, послаблювати увагу до підготовки організованої збройної сили. Не варто, на думку автора, забувати, що у війні з загостренням класових та національних протиріч партизани можуть стати небезпечними.

В своїх спогадах, спираючись на теорії попередників, М. Дробов під малою війною розумів бойові дії на території, контрольованій противником у двох формах: партизанство і диверсії. Автор військової партизанської тактики М. Дробов вважає, що «малу війну можна ... визначити як імпровізовані активні дії невеликих (порівняно з регулярною армією) загонів, організованих населенням, армією, урядом або партією в особливому для кожного випадку (району) типу для нанесення своєму супротивникові безпосереднього матеріального чи іншого збитку усюди, де це можливо, і всіма доступними їм засобами» [9].

Тактика партизанської боротьби є складовою частиною військового мистецтва, що охоплює теорію й практику підготовки та ведення бойових дій окремими частинами та підрозділами різноманітних видів збройних сил та родів військ. Партизанська тактика витікає з переваги супротивника у силах і засобах. Тож, щоб не бути передчасно розгромленими, партизани застосовують саме таку тактику, яка в незалежності від чисельності та сили супротивника сприятиме здійсненню стратегічних замислів визвольного руху.

В 1966 р. П. Судоплатов, один з керівників служб безпеки СРСР, опублікував працю мемуарного характеру «Разведка и Кремль» [10]. У спогадах безпосередній учасник подій і керівник партизанського руху розкриває процес організації диверсійної роботи на початковому етапі Великої Вітчизняної війни. Була створена Особлива група для здійснення розвідувально-диверсійної роботи, в тому числі в найближчому прифронтовому ворожому тилу. У жовтні 1941 р. замість неї було створено самостійний 2-й відділ НКВС СРСР. П. Судоплатов з цього приводу у своїй книзі писав: «В первый же день войны мне было поручено возглавить всю разведывательно-диверсионную работу в тылу германской армии по линии советских органов госбезопасности. Для этого в НКВД было сформировано специальное подразделение – Особая группа при наркомате внутренних дел. Приказом по наркомату мое назначение начальником группы было оформлено 5 июля 1941 г. Начальники всех служб и подразделений НКВД приказом по наркомату были обязаны оказывать Особой группе содействие людьми, техникой, вооружением для развертывания разведывательно-диверсионной работы в ближних и дальних тылах немецких войск.

Главными задачами Особой группы были: ведение разведопераций против Германии и ее сателлитов, организация партизанской войны, создание агентурной сети на территориях, находившихся под немецкой оккупацией, руководство специальными радиоиграми с немецкой разведкой с целью дезинформации противника».

Павло Судоплатов автор багатьох спогадів присвячених підпільній та розвідувально-диверсійній діяльності. Зокрема, «Специальные задания» опублікована у

США в 1996 р., «Последние годы правления Сталина» видана в № 17 журналу «Огонек» у 1994 р., низки мемуарних нарисів. Інформативність залишеної літературної спадщини П. Судоплатова має велике значення безпосереднього учасника та організатора розвідувально-диверсійної діяльності. З перших вуст історик отримує можливість побачити безсистемність партизанського та підпільного рухів в перший рік війни, коли кожна структура радянської влади намагалася взяти ініціативу у власні руки шляхом створення агентурної мережі в тилу ворога. Це і партійні структури, і органи НКВС та міліції, і військові представництва при фронтах радянської армії, і спонтанні народні виступи основані на радянській пропаганді. Мемуарна спадщина П. Судоплатова розкриває прорахунки партійної влади та владну боротьбу за контроль над партизанським спротивом. Не дивлячись на значний інформативний потенціал ці спогади необхідно піддавати суворій критиці та аналізувати з урахуванням інших історичних джерел з історії Руху Опору в роки Великої Вітчизняної війни.

Мемуарні роздуми активного учасника партизанської діяльності П. Вершигори під назвою «Військова творчість народних мас», що висвітлює форми партизанської та повстанської боротьби опубліковано в 1961 р. [11]. Цінність книги проявляється у ґрунтовному аналізі самого поняття «партизанщина» у розумінні від соціального спротиву до національного та визвольного рухів. Автор наводить приклади з історії не тільки військових партизанських дій, але й повстання рабів, бунти кріпосних та інші прояви «боротьби пролетаріату і селянства проти самодержавства». Мемуари дають читачеві уявлення про народну військову творчість, про випадок та долю у житті простої людини проводячи паралелі з власним життєвим досвідом, швидка військова кар'єра, три воєнних роки командування партизанською дивізією, генерал-майорство і нагородження зіркою Героя Радянського Союзу.

Завдяки освіті та професії П. Вершигорі була пряма дорога в політпрацівники або кореспонденти – з кінця вересня 1941 р. він був начальником бригади фронтових кореспондентів політвідділу 40-ї армії Південно-Західного фронту. За час роботи він дуже багато фотографував війну залишивши цінні фотоджерела партизанського життя. В березні 1942 р. з політвідділу він перейшов в розвідку (розвідвідділ штабу Брянського фронту), а в червні 1942 р. вже був у німецькому тилу, очоливши резидентуру штабу Брянського фронту в районі Брянська. П. Вершигора пояснив цю метаморфозу коротко: «І ось настав момент, коли потрібно було вибрати і собі місце на війні». В жовтні 1942 р. група П. Вершигори увійшла до складу партизан-ковпаківців і через два роки він став і генералом, і комдивом, і Героєм Радянського Союзу. Спогади П. Вершигори написані практично відразу після війни. Оскільки до війни він був знайомий з літературною творчістю. Це стало одним з достоїнств його мемуарів – гарна «жива» мова, здорова самоіронія, ясність і якість текстових матеріалів. Деколи ці спогади називають «документальною повістю», хоча доречніше назвати їх «художніми мемуарами».

Крім літературних достоїнств, книги П. Вершигори цінні як історичне джерело. Інформативна цінність їх полягає в тому, що вони видані в короткий період «післявоєнної відлиги», коли з'являлися реалістичні, неприкрашені твори недавніх фронтовиків («Зірка» Е. Казакевича, «В окопах Сталінграда» В. Некрасова та інші спогадів). У цих творах присутня «окопна правда», неупереджені оцінки, що характерно мемуарам П. Вершигори. В його літературній спадщині прослідковуються основні недоліки партизанського руху – безплановість дій на першому етапі партизанської війни, некомпетентність окремих командирів, та багато іншого. Звичайно, це не сучасне науково-історичне дослідження з об'єктивним ставленням до фактів, але на той час твір був вельми відвертим. Така відвертість зробила ці спогади дуже популярними у читачів. Через партійну цензуру та народну зацікавленість творами,

П. Вершигора був змушений переробити текст для перевидання. Згодом партизанський командир підготував до друку документально-історичні праці про його перебування у партизанських з'єднаннях С. Ковпака – «Люди з чистою совістю» та її частин «Карпатський рейд» і «Рейд на Сан і Віслу» [12].

Теоретичний та практичний досвід безпосередніх учасників Руху Опору України в роки Великої Вітчизняної війни намагалися впровадити в військову доктрину СРСР у повоєнний період. В 1957 р. група командирів партизанських з'єднань та організаторів партизанської боротьби П. Вершигора, П. Брайко, С. Ковпак, М. Наумов, О. Сабуров, Т. Строкач, І. Старінов, О. Федоров та інші звернулися до М. Хрущова і Г. Жукова з запискою «О значении партизанской борьбы в условиях современной войны, о мероприятиях по использованию наших возможностей по организации партизанской борьбы в тылу врага и о некоторых мерах защиты нашего тыла от вражеской диверсии» [13]. Цей історичний документ став важливим джерелом з історії партизанщини, містить практику минулого та прогностичні особливості перспектив розвитку військової науки. В цій записці викладено думки про осмислення досвіду минулих подій війни та недооцінку партизанських видів боротьби в сучасних умовах: «Несмотря на то, что уроки минувшей войны говорят о необходимости тщательной, всесторонней и заблаговременной подготовке к развертыванию партизанской борьбы, а также несмотря на то, что партизанское движение показало себя в войне как мощный оперативно-стратегический фактор, у нас в настоящее время почти ничего не делается для практической подготовки к широкому развертыванию партизанской борьбы в тылу противника в случае развязывания им новой мировой войны. У нас не разрабатывается теория партизанской борьбы, не обобщается в должной мере ценнейший опыт партизанского движения во время Великой Отечественной войны. У нас нет ни наставлений, ни пособий по организации и тактике партизанской борьбы». Автори цього звернення намагалися зберегти свій досвід і звернути на нього увагу радянського керівництва.

Дефініції партизанства як соціального явища присвятив свої роздуми активний учасник партизанського руху в роки війни. У радянські часи вийшли друком мемуарні роботи роздуми І. Старінова [14]. Зокрема, цікавою для джерелознавця є праця «Мысли о партизанской войне» у якій автор змальовує процес появи радянської концепції «малої війни», її занепад наприкінці 1930-х рр. та поступове відновлення в перші роки Великої Вітчизняної війни. У своїй праці І. Старінов піднімав проблемні питання з організації Руху Опору та його значення у перемозі над ворогом, що дає можливість зрозуміти підгрунтя проблем та перемог окремих партизанських формувань, окремих військових операцій і рейдів. Перш за все: загальні результати та ефективність партизанських загонів; взаємодія партизанів з радянською армією та тактика рейдів і їх основні завдання; значення дій партизан на ворожих комунікаціях; уроки з партизанського досвіду Великої Вітчизняної війни; спадковість партизанського виду збройної боротьби починаючи від Д. Давидова та М. Фрунзе; визначення необхідності дослідження та завчасної підготовки до партизанської війни в мирний час; значення сталінських репресій, а звідси й некомпетентності керівництва партизан в перші роки війни. Автор деталізує стратегічні прорахунки радянської влади на початку та впродовж війни: керівництво партизанськими діями необхідно координувати військовим керівництвом, а не партійним, відповідно партизанщина в роки війни мала би бути воєнізованим, а не народним рухом; нестабільність з керівництвом партизанського руху, поява та ліквідація партизанських штабів; використання уроків історії з питань партизанської діяльності радянської армії.

У своїх мемуарних працях автор намагається визначити причини великих втрат і малу ефективність партизанської війни у 1941–1942 р. радянський військовий фахівець з організації партизанських загонів у тилу ворога І. Старінов виводить помилки ра-

дянського керівництва – стратегічні помилки військового керівництва, у результаті яких Велика Вітчизняна війна тривала майже п'ять років; репресії, які привели до знищення професійних, добре навчених кадрів і розвалювання необхідних засобів оборони на випадок зовнішньої загрози за кілька років до війни; керівництво військовими діями партизан було доручено людині, що не мала військової та спеціальної підготовки; в тил ворога переправлялися невідготовлені і слабо забезпечені формування; перед партизанськими загонами і з'єднаннями ставилися завдання, які могли бути вирішені тільки шляхом бойових зіткнень, що не відповідає головній тактиці партизанської війни; відсутнє планування діяльності партизанських сил, що пов'язано з некомпетентністю керівників штабів партизанського руху.

На думку автора, всі стратегічні помилки радянської влади були результатом відмови від доктрини В. Леніна та М. Фрунзе, що полягала у підготовці партизанської війни заздалегідь ще до початку війни. Натомість керівництво СРСР обрало тактику «ведення війни на чужій території». 18 липня 1941 р. керівництво партизанської боротьби було доручено партійним органам, а в тилу ворога на підпільні партійні організації, що у стратегічному плані привело до відсторонення Генерального Штабу від керівництва партизанською війною та значними втратами їх у перший рік війни. ЦК ВКП(б) та місцеві партійні організації, не дивлячись на довоєнні військово-теоретичні установки доктрини В. Леніна та М. Фрунзе про підготовку до партизанської війни на випадок ворожої агресії, взяли на себе нехарактерні їм функції військового управління війною в тилу ворога.

Аналіз мемуарної спадщини керівників чи простих учасників партизанського та підпільного рухів дозволив виявити коло магістральних проблем, що стояли перед радянським урядом з питань організації в перший рік та забезпечення ефективної діяльності Руху Опору в наступні роки війни. Найбільш гостро, зауважують у спогадах автори, постало питання матеріального забезпечення, особливо координація шляхом налагодження постійного зв'язку з партизанськими загонами, підготовка та надання технічних засобів ведення бойової діяльності для конкретних операцій, пропагандо-агітаційна робота з місцевим населенням окупованих територій, та багато інших поточних та побутових питань. Інформація та достовірність мемуарної літератури підтверджується документальними джерелами з архівних фондів України.

Мемуаристика радянського Руху Опору періоду Великої Вітчизняної війни в історичній літературі представлена досить яскраво, особливо в післявоєнний період з метою пропаганди й агітації радянського устрою в суспільстві та ідеологічної волі в країні. Варто згадати такі визначні мемуарні роботи засновані на спогадах безпосередніх учасників: С. Ковпак «От Путивля до Карпат» [15], «Солдати Малої землі» і «Из дневника партизанских походов»; П. Вершигора «Люди с чистой совестью», «Военное творчество народных масс. Исторический очерк», «Партизанские рейды. Из истории партизанского движения в годы Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг.»; С. Руднев «Дневник о карпатском рейде» і «Легендарный рейд»; В. Войцехович «Сто днів звитяг»; Г. Базима «Слідами великого рейду»; Д. Бакрадзе «Кров'ю героїв»; М. Андросов «Хоробрі серця». Всі ці праці пов'язані між собою бойовими відносинами у партизанському формуванні С. Ковпака. Вони відмінні від інших творів літературною обробкою та оформленням властивим авторам П. Вершигорі та С. Ковпаку, що додає впевненості у критичному аналізі історичного писемного джерела.

Не менш інформативними та цікавими для історика-джерелознавця є праці кадрових військових, що були направлені для диверсійної роботи в тил ворога: Д. Медведєв «Сильные духом (Это было под Ровно)»; О. Сабуров «За линией фронта. Партизанские записи», «Отвоеванная весна» і «Силы неисчислимые»; О. Федоров «Подпольный обком действует»; В. Бегма та Л. Кизя «Шляхи нескорених», Л. Кизя

«Правди не затьмарити» і «Народні месники». Спогади вказаних партизанських діячів мають значний потенціал для дослідника й мають характер історичного джерела, оскільки несуть важливу історичну інформацію безпосереднього учасника та очевидця важливих та часто суперечливих подій та фактів. Такі спогади несуть крім чіткого фактажу багато суб'єктивної інформації та переживань автора.

Мемуарні праці партійних і військових керівників КП(б)У, УШПД, штабів та рад фронтів на території України представляють вагому інформацію: Т. Строкач «Наш позывной – свобода» [16]; П. Судоплатов «Разведка и Кремль»; І. Старінов «А могло быть иначе», «Мины ждут своего часа», «Пройди незримым», «Записки диверсанта», «Мины замедленного действия»; М. Тимошенко «Партизанские будни. На защите родной земли» [17]. Спогади керівного складу партизанства просякнуті офіційною заідеологізованістю тогочасної радянської влади та підкреслено націлені на міфологізацію Руху Опору в роки війни. Цей факт цензурної та пропагандистської мемуаризації повинен бути проаналізований сучасними істориками з позицій об'єктивності та методологічних вимог джерелознавчої науки.

Як джерело історичної інформації виступають спогади учасників партизанського руху та військових, що співпрацювали з ними: Л. Коробов «Фронт без флангов», І. Бережний «Два рейда» і «Записки разведчика», Л. Коробов «Малая земля», О. Верзохін «Самолеты летят к партизанам» [18] і багатьох інших. Представники партизанських загонів і військові не були носіями офіційних ідеологічних кліше, що надає їх спогадам антропоцентричного характеру. Проте, під час джерелознавчого аналізу не варто забувати про партійний контроль за друкованою продукцією в радянські роки та особливий запит на продукування героїзму.

В представленій мемуарній та військовій теоретичній літературі радянський Рух Опору років війни аналізувався як всенародна боротьба радянських громадян, що не підкорилися німецьким окупантам. Кожен радянський громадянин у своєму прагненні допомогти Червоній Армії швидше вигнати з Батьківщини окупантів йшов у партизани, а ті хто залишалися в містах і селах проводили підпільну боротьбу, або організували забезпечення партизан (продовольство, медикаменти, зброя, боєприпаси, лікування). Так трактували партизанство не лише комуністичні ідеологи і вчені-історики, але й лідери партизанського руху років Великої Вітчизняної війни (Д. Медведєв, І. Старінов, С. Ковпак, О. Федоров, П. Вершигора, С. Морозов, Є. Березняк). Інші думки з цього приводу сприймалися підступом і провокаціями буржуазного націоналізму, як, наприклад, оунівці в Україні, зелені брати в Прибалтиці та інші.

Повний ідеологічний контроль, який в різні роки мав відмінні рівні уваги, не зміг захистити авторів науково-теоретичних розробок з проблеми. Так, в кінці 1930-х рр. було сформульовано нову військову доктрину, а представників старих програм поступово усунуто або репресовано. Побоювання партизанства як засобу, за допомогою якого можна підірвати державну ситуацію і політичну систему спонукало Й. Сталіна ліквідувати партизанські кадри і згорнути підготовчі до партизанської боротьби заходи напередодні війни. У ті роки партизан інакше як бандитами в офіційних колах не називали. З лексики професіоналів зник термін «радянський диверсант». По закінченню війни мемуари та спогади керівних кадрів і простих партизан використовували переважно в ідеологічному плані для міфологізації окремих історичних сторінок Руху Опору в роки війни.

Потрібно зауважити, що партизанство та підпілля в різноманітних проявах років Великої Вітчизняної війни були доволі масовим явищем. За своєю метою вони були направлені проти окупаційної німецької влади та військових частин Вермахту. Переважна більшість партизанських та підпільних загонів не відповідали тогочасним вимогам до військових формувань, мали низьку, з точки зору фахових військових та

економічних розрахунків на їх утримання, бойову ефективність. Проте, вони відіграли важливу роль у мобілізації населення України задля перемоги над блоком фашистських держав, дезорганізуючи тиллові комунікації ворога, допомагали військовим частинам Червоної Армії у вирішальні моменти найбільших баталій років Другої світової війни.

Крім того, уважне дослідження тактичних прийомів ведення бойових дій відображених в тактичних та мемуарних роботах має високу інформативність як історичне джерело з історії радянського Руху Опору. Такі особливості партизанського військового мистецтва як етапність у формуванні загонів, налагодження їх повноцінного забезпечення та безпосереднє ведення бойових дій за принципом тактики «бий-втікай» дають можливість уявити усі аспекти партизанської життєдіяльності, виявити соціальні аспекти функціонування загонів, з'ясувати методи боротьби з ворогом. Аналіз емоційного відображення подій війни в спогадах очевидців дає можливість відтворити картину партизанської та підпільної діяльності.

Мемуарна література як джерело служить історичним матеріалом, документальним свідченням за умови критичного аналізу визначених для такого виду письмового історичного джерела. Джерелознавчій експертизі піддається з'ясування справжності мемуарного пам'ятника, його приналежність автору, якому він приписується, його достовірність. При вирішенні питання про достовірність мемуарів слід брати до уваги особливості автора мемуарів: пам'ять, увага, тип сприйняття описуваних подій, характер і умови праці, доступність до користування іншими офіційними джерелами в написанні спогадів. Під час аналізу пам'ятки необхідно враховувати допустимі помилки пам'яті мемуариста, стійкість її залежно від тривалості проміжку часу, що відокремлює момент вчинення або спостереження події її письмової фіксації, можливість коригування і поповнення інформацією з інших джерел. Таким чином, мемуари представляють тип письмових історичних джерел, що несуть відомості не лише про конкретні події, а й відображає напрями громадської думки тієї чи іншої епохи. Разом з тим мемуарна література несе суб'єктивний характер, основним джерелом якої є пам'ять автора.

Узагальнюючи процес творення мемуарної спадщини та її роль в історичному дослідженні питань Великої Вітчизняної війни, варто зауважити, що мемуари на теренах України як окремий специфічний вид мемуарної біографічної літератури виникли на межі нового часу. Такий вид письмового історичного джерела став важливим компонентом загального історико-культурного процесу. Окремі риси мемуарної літератури були притаманні й більш раннім історичним періодам, а з розвитком суспільства спогади поступово формулюють свої цілі та завдання й отримують статус емоційного суб'єктивного літературного жанру. Основним критерієм еволюції мемуаристики є історична та національна самосвідомість особи, що продукує спогади і намагається зберегти важливу інформацію та передати дух свого часу для наступних поколінь. Визначальним атрибутом мемуарів як історичного джерела є їхній суб'єктивізм, що обумовлюється специфікою (індивідуальністю) походження та емоційністю представлених історичних фактів і процесів. Суб'єктивне походження мемуарів робить їх незамінним джерелом для біографічних і просопографічних (особа в сукупності її індивідуальних якостей та взаємостосунків з оточенням) досліджень. Мемуарні джерела є особливим, емпіричним і почасти теоретичним джерелом, що містить культурологічний матеріал (не присутній в інших джерелах), та є незамінним при дослідженні ментальності тієї чи іншої епохи, групи людей, окремої особи.

РЕЗЮМЕ

Представлены мемуары участников советского партизанского и подпольного движения как отдельный исторический источник личного происхождения.

Определяющим атрибутом мемуаров как исторического источника является их субъективизм, что объясняется спецификой (индивидуальностью) происхождения и эмоциональностью представленных исторических фактов и процессов. Обоснована специфика мемуарной литературы как отдельного источника личного происхождения и носителя исторического самосознания личности, их исторической и биографической почвы. Мемуарные источники являются, эмпирическим и теоретическим источником, содержащим культурологический материал, незаменимы при исследовании ментальности той или иной эпохи, группы людей, отдельной личности. Определена методика анализа мемуаров как исторического источника личного происхождения и выяснения их исторической информативности.

Ключевые слова: исторический источник, мемуары, источники личного происхождения, партизанско-подпольное движение, Великая Отечественная война.

SUMMARY

Presents the memoirs of participants of the Soviet partisan and underground movement as a single historical source of personal origin. Defining attribute memoirs as a historical source is their subjectivity, due to the specifics of (individual) origin and emotional representations of historical facts and processes. Justified specificity memoirs as a separate source of personal origin and carrier of historical consciousness of the person, their historical and biographical soil. Memoir sources are empirical and theoretical source containing cultural material, are indispensable for the study of the mentality of a particular era, a group of people an individual. A methodology for the analysis of the memoirs as a historical source of personal origin and determine their historical informative.

Keywords: historical sources, memoirs, sources of personal origin, partisan underground movement, the Great Patriotic War.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Никитин С. А. Источниковедение истории СССР XIX века (до начала 90-х годов) / С. А. Никитин; ред. Ю. В. Готье. – М.: Соцэргиз, 1940. – Т. 2. – 228 с.
2. Черноморский М. Н. Источниковедение истории СССР. Советский период / М. Н. Черноморский. – М., 1966. – 343 с.; Черноморский М.Н. Мемуары как исторический источник / М. Н. Черноморский. – М., 1959. – 80 с.
3. Войцехівська І. Мемуаристика / І. Войцехівська // Спец. істор. дисципліни / І. Н. Войцехівська, В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко. – К.: Либідь, 2008. – С. 359–366.
4. Никитин С. А. Источниковедение истории СССР XIX века (до начала 90-х годов) / С. А. Никитин; ред. Ю. Готье. – М.: Соцэргиз, 1940. – Т. 2. – 228 с. – С. 100.
5. Черноморский М.Н. Источниковедение истории СССР. Советский период / М.Н. Черноморский. – М., 1966. – 343 с.
6. Санцевич А. В. Мемуарні джерела / А. В. Санцевич // Джерелознавство з історії Української РСР 1917–1941. – К. : Вища школа, 1961. – 239 с.
7. Войцехівська І. Мемуаристика / І. Войцехівська // Спец. істор. дисципліни / І. Н. Войцехівська, В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко. – К.: Либідь, 2008. – С. 359–366.
8. Фрунзе М. В. Единая военная доктрина и Красная армия / М. В. Фрунзе. – М., 1921 – С. 25.
9. Дробов М. А. Малая война, партизанство и диверсии / М. А. Дробов. – М.: Альманах «Вымпел», 1998. – С. 43.
10. Судоплатов П. Разведка и Кремль / П. Судоплатов. – М., 1966.
11. Вершигора П. П. Военное творчество народных масс. Исторический очерк / П. П. Вершигора. – М.: Воениздат, 1961.

12. Вершигора П. П. Люди с чистой совестью [Текст] / П. П. Вершигора. – М., 1946; Вершигора П. П. Партизанские рейды. Из истории партизанского движения в годы Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг. / П. П. Вершигора, В. А. Зеболов. – Кишинев, 1962.
13. Грозное оружие: Малая война, партизанство и другие виды асимметричного воевания в свете наследия русских военных мыслителей. – М.: Русский путь / Военный университет, 2007. – 760 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rpnet.ru/publisher/element.php?IBLOCK_ID=30&SECTION_ID=0&ELEMENT_ID=3490
14. Старинов И. Мины замедленного действия / И. Старинов. – М.: Альманах «Вымпел», 1999.
15. Ковпак С. А. От Путивля до Карпат / С. А. Ковпак. – М., 1949.
16. Строкач Т. А. Наш позывной – свобода / Т. А. Строкач. – К., 1966.
17. Тимошенко М. Партизанские будни. На защите родной земли / М. Тимошенко. – Вып. 7. Политотдел Н-ского соединения войск НКВД, 1942.
18. Верзохин А. М. Самолеты летят к партизанам / А. М. Верзохин. – М., 1966.

Надійшла до редакції 12.11.2014 р.

ББК 65.291.212.8

**ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЛОВОДСТВА
В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ У ХХ СТ.:
ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ**

І. О. Петрова

АНОТАЦІЯ

У статті систематизовані основні джерела інформації, які становлять основу вивчення процесів документування управлінської інформації та організування роботи зі службовими документами в українських органах місцевого самоврядування в минулому сторіччі.

Ключові слова: джерельна база, фонд, нормативно-правовий акт, нормативно-методичний документ, діловодство, органи місцевого самоврядування

На сучасному етапі розвитку історичного документознавства відкритими та маловивченими залишаються питання, присвячені організації діловодства, зокрема в органах місцевого самоврядування. Процеси документування управлінської інформації та організування роботи зі службовими документами в цих органах влади мають специфічні особливості, які були обумовлені державним устроєм України конкретного історичного періоду. Вивчення історії організації діловодства в органах місцевого самоврядування в Україні протягом ХХ ст. надає можливість простежити еволюцію управлінського документа, зокрема змін у створенні, функціонуванні, попередньому зберіганні та видовому представленні цього документа.

В українському документознавстві обрана тематика є недостатньо дослідженою. Певні відомості та посилання на конкретні джерела інформації, які можна використати